

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORUK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Második közlemény.)

III.

Békétárgyalások 1562—64. Zay jelentései. A nagyszöllösi értekezlet. Halmi megerősítése. Apróbb csatározások. Szatmár elfoglalása Báthory Istvántól. János Zsigmond támadó fellépése és sikerei. Schwendi Lázár fővezéri megbízatása. Tokaj jelentősége; ostroma 1565. A királyi hadak győzelmes előnyomulása. Szatmári béke. Újabb tárgyalások és azok eredménytelensége. Új háboru kitörése.

Az 1562 április 12-i fegyverszünet nagy területi veszteséget jelentett Erdélynek. A fegyverszünetben megállapított tényleges birtoklás a Balassa Menyhért elpártolásával elszakadt részekre is vonatkozott, s ennek következtében, legalább a jelen pillanatokban, Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, Szabolcs- és Középszolnokmegyék területének túlnyomó része I. Ferdinánd joghatósága alá jutott.¹ Annyi előnye azonban mégis volt, hogy Erdélyt az eddig nyugat felől fenyegető fegyveres beavatkozás ellen biztosította, s ezzel János Zsigmondnak alkalmat adott arra, hogy az ugyanekkor kitört székely lázadás véres elfojtásával² a belső ellentéteket végleg kiegyenlítse. Ez János Zsig-

¹ Szerdahelyi id. követi utasításában írja: «Dominus meus clementissimus comitatus Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs et Szolnok ditioni suae subactus in fidem suscepisset» etc. 1562 okt. 26-ról. Bécsi áll. ltár. Hung.

² A székelyek lázadására l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 17—23. *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 18—20. l. *Sigler*: Chronologia. (Bél: Adparatus. 85—86.) *Istvánfy*: XXI. p. 259. *Jakab—Szédeczky L.*: Udvarhely vármegye tört. Budapest. 1901. 261—62. l. *Székely József*: A székelyek lázadása. Hadtört. Közlemények. 1889. 141—152. l. Erd. Orsz. Eml. II. 147—154. l. *Lukinich J.*: Az udvarhelyi vár tört. Erd. Múzeum. 1903. 436—38. l.

mond uralkodásában kétségkívül nagyjelentőségű tény volt, a mennyiben a fejedelemsége ellen irányuló belső forradalmi törekvéseknek véget vetett, de Erdély és a magyar királyság közjogi viszonyában nem idézett elő változást. A fegyverszünet a területi statusquot egy évre állandósította s így János Zsigmond joghatósága, legalább arra az időre, Erdély határain túl jóformán teljesen megszűnt.

Érthető tehát, hogy a fejedelem a fegyverszünet feltételein enyhíteni szeretett volna elért sikerei után, s nem a jelenlegi földrajzi elhelyezkedés, hanem a mult évi területi viszonyok alapján akarta a béketárgyalásokat folytatni a bécsi udvarral, mert a megegyezés valószínűsége úgy nagyobbnak látszott, mint a jelen helyzet alapján. Előterjesztéseit azonban, melyeket június 29-én Brassai János követével¹ Miksa főherczegnek küldött, az udvar elfogadhatóknak nem tartotta, jöllehet a fejedelem a királyi czimről való lemondását is kilátásba helyezte, ha egyebek közt legalább a Balassa árulásával elveszett részeket visszanyeri, melyek, mint Szatmár imént lezajlott ostroma igazolta, a törökök hódító törekvései ellenében csakis János Zsigmond fenhatósága alatt tarthatók meg a kereszténységnek.² Az udvar álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az egy évre szóló április 12-i fegyverszünet értelmében a feltételeken való változtatás most indokolatlan és szükségtelen; az elől azonban nem zárkózik el, hogy a fegyverszünet ideje alatt méltányos alapon béketárgyalásokat folytassanak egymással.³ Erre a gyulafehérvári udvarban meg volt a hajlandóság, mert a Ferdinánd és a porta közt nyolcz évre kötött béke (augusztus 2.) a határkérdések végleges elintézésének szükségességét nyomatékosan kiemelte,⁴ de Miksa főherczeg merev magatartása, ki túlzó és Erdély részéről teljesíthetetlen követelésekkel állott elő, főleg

¹ Megbízó levele 1562 június 29-ről, eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung.

² Memorialéja 1562 július 7-ről és 12-ről. Tört. Lapok. 1875. 760 és 775—76. l.

³ 1562 július 13-ról. Tört. Lapok. 1875. 776—77. l.

⁴ *Rozsnyai*: Tört. maradványai. 36—37. l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 26—30.

az elfoglalt öt vármegyére vonatkozólag,¹ a közeledést egyelőre lehetetlenné tette.

A két udvar közt fennálló ellentéteken a következő (1563., 1564.) évek folyamán többször megújított béketárgyalási kísérletek sem enyhítettek, bár tagadhatatlan, hogy János Zsigmond jelentékenyen mérsékelte feltételeit, hogy a vitás területi elhelyezkedés és a függő közjogi viszony kérdésében megteremtse a szükséges megegyezést.² A tárgyalások bizonytalansága és eredménytelensége azonban 1563 végén ismét éreztetni kezdte káros hatását és pedig azokon a területeken, melyeket a birtokjogi hovatartozás kérdése leginkább érdekelt. Az északkeleti felföldön sem Erdély, sem a magyar királyság érdekeltsége és joghatósága nem terjedt ki szabatosan megállapított földrajzi vagy politikai határokra és így bármikor támadhattak terület-sértések, határkihágások, melyek természetesen egyáltalában nem segítették elő a közhangulat békés kialakulását, sőt ellenkezőleg, mindenkor okai lehettek komolyabb bonyodalmaknak is. Erre mutatnak Zay Ferencz jelentései is.

A kassai főkapitány 1563 nov. 20-án már panaszt emelt Miksa főherceg előtt a János Zsigmond-pártiak ellen, kik a fegyverszünet ellenére állandóan zaklatták a birtokosnemességet és a jobbágyságot s e miatt a hatalmaskodások, fosztogatások, jogtalan adóztatások napirenden voltak.³ Néhány nappal utóbb azt jelentette, hogy hír szerint Erdélyben és a magyarországi részekben katonaszedés folyik, nagyszámú lovasság és gyalogság gyülekezik a váradi, munkácsi és huszti várakban, a mi nyilvánvalóan az ellenségeskedések közeli kitörésére mutat. Hagymási Kristóf Nyalábvárát szeretné megszerezni s e végből az országgyűlésről visszatérő Perényi Jánost igyekszik elfogni.⁴ Zay figyelmeztette ugyan a huszti kapitányt, hogy tekintettel a

¹ V. ö. Szerdahelyi okt. 26-i követi előterjesztésével és nov. 26-a után kelt külön jelentésével. Eredetiben bécsi áll. levéltár. Hung. Ismer-tetve Erd. Orsz. Eml. II. 157. és 160. l. is.

² Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez cz. dolgo-zatom. Századok. 1913. 102—109. l.

³ Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

⁴ 1563 nov. 30-i levele. Eredetiben u. o.

tényleges fegyverszünetre, tartózkodjék a törvénytelenégektől, az erőszakos foglalásoktól; Hagymási azonban azt válaszolta, hogy ő csak azokat a területeket foglalta vissza, melyek 3—4 évvel azelőtt hatósága alá tartoztak.¹ Zay Ferenczen kívül Perényi Gábor is panaszszal fordult az udvarhoz, hogy a Munkács körül elterülő birtokain (Szent Miklós tartozékai) élő jobbágsága a jövedelmeket Munkács várába köteles beszolgáltatni, kénélzó és Lucz mellett lévő tiszai révhelyeit pedig Némethy Ferencz tokaji kapitány foglalta le erőszakkal.² 1564 nyarán Zayt az Erdélyből érkező hírek is komolyan aggasztották, melyek szerint a tordai országgyűlésen (jún. 4.) fegyveresen megjelent rendek a Ferdinánd-pártiak összeesküvését vérbe fojtották,³ mert így a Ferdinándnak kedvező törekvések Erdélyben gyökerüket veszítették.

A kölcsönös vádaskodások és a felszaporodott sérelmek a Ferdinánd és János Zsigmond közt folyt diplomáciai tárgyalásokat is foglalkoztatták, melyek során a felek arra a megállapodásra jutottak, hogy az északkeleti felföldön újban ismét gyakorivá vált hatalmaskodások és határsértések megvizsgálására közös bizottságot fognak kiküldeni. A bizottság, melynek tagjai Ferdinánd részéről Bornemisza Gergely csanádi püspök, Alaghi János és Ormány Demeter,⁴ erdélyi részről Hagymási Kristóf s mások voltak, 1564 július közepén kezdte meg működését Nagyszöllös városában. A tárgyalások eredménytelenek voltak, mert a bizottság tagjait bizalmatlanság és türelmetlenség vezette s az ellentétet Balassa Menyhért még jobban kiélesítette azzal, hogy a tárgyalások kezdetén a királyi biztosok tudta nélkül, csupán saját felelősségére, a János Zsigmond joghatósága alá tartozó ugocsamegyei Halmi községben erősséget emeltetett, állítólag azért, hogy innen a huszti őrség túlkapasait ellensúlyozza. Balassa eljárása ellen az erdélyi biztosok a tárgyalá-

¹ Zay 1563 december 9-i levele. Eredetiben u. o.

² Zay 1564 febr. 5-i levele. Eredetiben u. o.

³ 1564 június 14-ről. Eredetije u. o. Kiadva: Erd. Orsz. Eml. II. 233—34. l., az országgyűlésről Erd. Orsz. Eml. II. 170. l.

⁴ *Forgách* (Commentarii, p. 273.) Ormány Demeter helyett tévesen Rakovszky Györgyöt említi.

sok kezdetén hevesen tiltakoztak s az erősség haladéktalan lerombolását követelték, de mivel Balassa kívánságuk teljesítésére csakis azon feltétel alatt volt hajlandó, ha a huszti őrségtől a legutóbbi időben elkövetett károk orvosoltatnak, kölesönös szemrehányások között a bizottság feloszlott. A királyi biztosok Kovászó, az erdélyiek pedig Huszt várába távoztak. Balassa Szöllös városából Szatmárra indulóban Halmi felé vette útját, ott akarván egy éjet eltölteni; hívei hírül hozták ugyan neki, hogy Hagymási csapatai lesben állanak, de ő bizva *salvus conductusában*, egész éjen át az erősségen kívül egy házban tartózkodott és csupán őrszemeket állíttatott fel. A huszti katonák éjjel valóban támadást intéztek Balassa kísérete ellen s ezt az erősségbe szorították Balassával együtt; de az erősség elfoglalása. bár egész éjjel folyt érte a véres küzdelem, nem sikerült s a huszti őrség reggel felé Huszt, Balassa pedig lovas kísérettel Szatmár várába tért vissza.¹

Erősség emelése Halmiban, másrészt annak fegyveres megtámadása a husztiaktól, mindkét félen nagy izgalmat keltett. Azt ugyan még az esztergomi érsek is elismerte, hogy a János Zsigmond joghatósága alá tartozó Halmi megerősítése világos megszegése volt a portával 1562 aug. 2-án kötött békének, mely a feleknek határozottan megtiltja, hogy egymás területén erősségeket emeljenek,² de másrészt nem lehetett tagadni, hogy a husztiak támadása a közeli háború kezdetének volt tekinthető. Magában az északkeleti felföldön is ekkép minősítették a két eseményt és mint a háborúk kitörését megelőző időkben, most is általános izgalom fogta el a kedélyeket, ami természetesen a tényeknek tárgyilagos elbírálását, az ellentéteknek nyugodt elsimitását lehetetlenné tette. A két udvar is ezen ellentétes hírek hatása alatt állott; Miksa főherczeg augusztus 9-én panaszt emelt a fejedelem előtt Hagymási ellen Halmi ostroma és

¹ A kir. biztosok 1564 július 27-i jelentése után. (Egyidejű másolatban bécsi áll. ltár. Hung.) *Forgách* (Commentarii, p. 273.) azt írja, hogy Hagymási Halmit elfoglalta és feldúlta, de erről a biztosok idézett jelentése ellenkezőképen tudósít. *Istvánfy*: XXI. p. 268–69. Az Erd. Orsz. Eml. II. 165–166. l. az eseményeket hibásan 1563-ik év nyarára teszi.

² Az érsek 1564 december 16-i levele. Eredetileg bécsi áll. ltár. Hung.

a János Zsigmond-pártiak fegyverkezése miatt; ¹ János Zsigmond viszont Ugocsa megye nemességét szőlította fegyverbe, hogy diczióját az ellenség esetleges támadása készületlenül ne találja. ²

Augusztus folyamán már valóságos háború folyt a határterületeken minden hadüzenet nélkül, mert a felek erősségek emelésével előre biztosítani akarták érdekeiket. Zay és Balassa a Némethy tokaji kapitánytól a királyi diczióhoz tartozó szabolcsmegyei Miske helységben épített erősséget rombolták le, a mi azonban nem gátolta meg Némethyt abban, hogy Rakamaz községben, Báthory Miklós egyik birtokán, vár építését meg ne kísérelje, s Gáva nevű falut, valamint Báthory egyéb birtokait, mint Nyiregyházát, Királytelekét, Lököt, Vencsellőt, Rakamazt, Tedejt és Böszörmény városát a tokaji várhoz ne foglalja. Ugocsa-, Szatmár- és Beregvármegyében viszont Hagymási Krisztof terjeszkedett a királyi joghatósági terület rovására. ³ Ezzel szemben Zay és Balassa Bátorban és Szöllös városában emeltek erősségeket s a János Zsigmond-párti nemesek birtokain erőszakoskodtak. ⁴

Zayt azonban leginkább a Báthory István váradi kapitány hadmozdulatairól elterjedt hírek aggasztották; a kassai kapitány annyit tudott ugyan Báthoryról, hogy számbaveendő csapataival elhagyta Váradot, de tulajdonképeni céljai felől tájékozatlan volt. Így augusztus 15-én még tudni vélte róla, hogy Tokaj felé tart; ⁵ egy héttel utóbb már arról tudósította Miksa főherceget, hogy a váradi kapitány a biharmegyei Zsáka vára sikertelen ostroma után Némethyvel együtt Debreczenből az Érmellékre vonult, bizonyára az erdélyi csapatokkal való egyesülés végett. ⁶ Zay elsősorban Hadad várát féltette, miért is

¹ Fogalmazványban u. o.

² 1564 aug. 15-ről. Egykorú másolatban u. o.

³ Zay, Balassa és Báthory Miklós 1564 augusztus 15-i levele. Egykorú másolatban u. o.

⁴ Báthory István 1564 decemberben (közelebbi datum nélkül) kelt levele. Egykorú másolatban u. o.

⁵ 1564 aug. 15-én Balassával és Báthory Miklóssal együtt írt leveleiben. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ Zay 1564 augusztus 21-i levele. Egykorú másolatban u. o.

Balassa Menyhérttel együtt személyesen látta el az erősséget a legszükségesebbekkel; majd innét Szöllös irányában haladva, Perényi János birtokai egyikén, Feketeadón állapodtak meg, hogy Báthory és Hagymási csapatainak egyesülését, akár ütközet árán is, megakadályozzák, jöllehet Zay csapata 1200 emberből állott, míg Báthoryé 3000-nél több volt.¹

Zay feltevései, mint az utóbb történt események mutatták, tévesek voltak, mert Báthory Istvánnak kiszámíthatatlanoknak látszó hadmozdulatai voltaképen a kassai kapitány félrevezetésére és saját valódi céljai leplezésére irányultak. Báthory ugyanis már hosszabb idő óta titkos tárgyalásokat folytatott Szatmár város lakosságával, mely Balassa erőszakos uraságától szabadulni igyekezett. A váradi kapitány, ki, mint láttuk, Zayban azt a hiedelmet tudta felkelteni, hogy főként Hagymási csapataival való egyesítésre törekszik, szeptember első napjaiban annyira megközelíthette Szatmárt, hogy híveivel közvetlenül és gyorsabban érintkezhetett; ezektől tudta meg, hogy Zay és Balassa hadierejük túlnyomó nagy részével Feketeadó körül táboroznak, hogy az őrszolgálat a szatmári várban felette hiányos s hogy ennek következtében a vár jóformán teljesen védetlen. Ezek alapján egy éjjeli menetelés után 1564 szeptember 3-án kora reggel három oldalról hirtelen támadást intéztetett a falak ellen, az ellenálló német zsoldosokat a kapitány, hadmérnök és néhány magasabb rangú katona kivételével kardélre hányatta; a várral együtt Balassa felesége, ki Thurzó Ferencz nőtestvére volt, valamint gyermekei is birtokába jutottak: váltságdíjuk fejében Báthory Nagybánya, Szinyér és Kovászó várak haladéktalan átadását kívánta Balassától,² ki a feltétele-

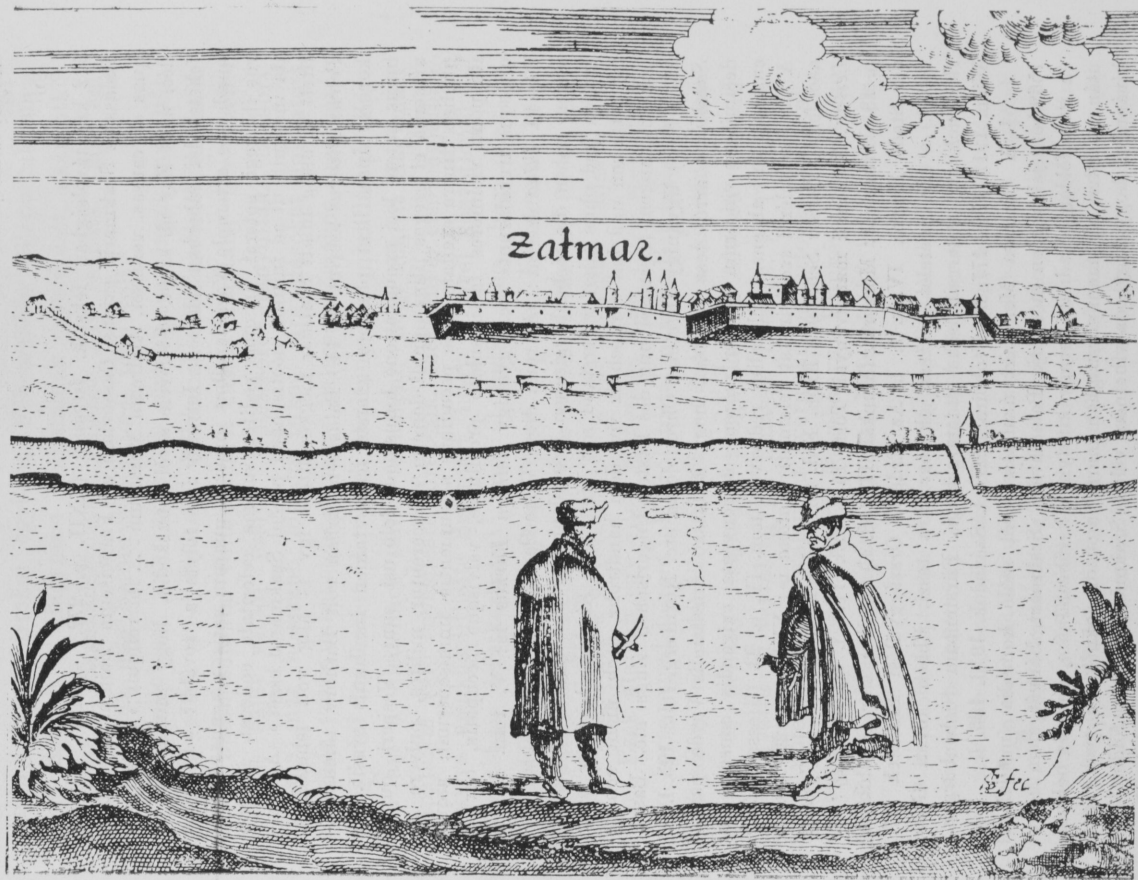
¹ Zay 1564 szeptember 4-i levele. Egykorú másolatban u. o.

² A vár bevételét Zay id. szeptember 4-i levele után adtuk, (egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.); ez a leghitelesebb tudósítás. Egyébként a vár bevételére nézve már az egykorúak közt nagy eltérések vannak. *Forgách* (Comment. p. 274—76.) szerint Báthory «maximo silentio sub occasum solis Varadino, cuius tunc praefectus erat, egressus cum expeditissimis militibus, disponit, qui portam invaderent, qui scalis muroscanderent, ac singulis munia Martis atque loca attribuit. Ante lucem omnibus ex partibus castellum simul invadunt;» ez az értesítés már csak azért is lehetetlenség, mert Várad Szatmártól levegőirányban mintegy-

ket nem teljesíthetvén, a váradi kapitány Balassa családját Erdélybe küldötte.¹

112 km távolságban fekszik. *Istvánfy* (XXII. p. 272.) szerint: «*Quum Balassius Szakmario exiens, Cassoviam ad Franciscum Zaium, incertum, quas ob causas, venisset, Andream Messerum . . . ibi reliquit;*» ez is tévedés, mert Zay id. szept. 4-i levele arról tanuskodik, hogy mindketten a feketeadói táborban időztek. Istvánfy így folytatja tovább: «*Leviore quadrigas extemplo Varadiensibus imperat, quarum satis magnus numerus ibi cogi poterat, in quas pedites summa celeritate collocat, iterque ita instituit, ut ad initium noctis haud procul Szakmario esset.*» Az említett távolság miatt Szatmár megközelítése így is alig volt lehetséges. *Petrus Bizarus* szerint (p. 14.) Balassa a várban volt Báthory támadásakor «*et ipse, licet plumbea glande ictus, tamen incolumis evasit. In huius autem loci expugnatione huiusmodi dolo nisi sunt: Vesperi, quum armenta et greges illius oppidi domum reducerentur, milites, pulvere in publico itinere excitato, sese pecudibus ac iumentis immiscuerunt, atque ita ponti viciniore facti, subito prosiluerunt, valvisque occupatis, obvios quosque trucidarunt*» etc. Ugyanígy *Bethlen Farkas* is: V. tom. II. p. 39—40. *Ulloa* szerint: «*Als nun diese Veste Sachmar ubel bewahret gewesen, haben die Siebenbürgischen Kriegsleut ungewarneter sachen angelaufen und ohne allen widerstand mit Weib und Kind erobert, er aber ist entflohen und hat eyn schutz von dem handtrohr, doch nicht schädlich empfangen. (Beschreibung des letzten Ungerischen Zugs etc. Basel. 1578. 5. l.)* Ugyanígy *Ortelius*: *Chronologia* etc. Nürnberg. 1603. 125. l. is. *Sambucus* arról tesz említést, hogy Balassa «*infestandis Veyde pagis, decimisque vinearum præter morem et conventa exigendis causa . . . a custodia fuit absens.*» *Schardius redivivus*. tom. IV. p. 23. (Giessæ. 1673.) A vár bevételéről szóló irókat felemlíti *Katona* is: XXIV. .p. 26—30. l. azonfelül: *Borsos Sebestyén* Krón. Erd. tört. adatok. I. 21—22. l. *Gyulafi Lestár*: Történeti maradványai. Tört. Tár. 1893. 117. l. *Szamosközy*: I. p. 13. *Verancsics*: *Memoria*. (Munkái. II. 108. l.) *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. IV. k. 9. l. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek (II. 240. l.) a vár bevételét hibásan október 3-ra teszi. Ebben követi *Goos Roderich* is. (Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. Wien. 1911. 176—177. l.) *Ütöbbsira nézve* I. Századok. 1913. 136. l.

¹ A «Balassa Menyhért árultatása»-ról szóló komédia (megjelent 1569-ben) jellemzően mondatja Balassával: «Szakmárt, Bányát nem hogy én itt e földön elhadnám, avagy királynak kezébe adnám, de még holtom után is, Isten bár mennyországban maradna, ű ott laknék, én pedig azt kívánám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földön lelkem Szakmárban lakhatnék.» *Borbély István*: Unitárius iskoladrámák a XVI. században. Irodalomtörténet. II. (1913.) 332 l.

Szatmár.

Szatmár váratlan visszavétele nagy izgalmat okozott az udvarban. A magyar tanácsosok véleménye szerint a vár bukása könnyen végzetes lehet a tiszántúli és az északkeleti felföldön levő királyi ditióra, melyet főként Szatmár védelmezett. A tiszántúli területek most az elszakadás veszedelmében forognak, már pedig tudnivaló, hogy az itteni 13 megye magában véve többet ér, mint a király joghatósága alatt álló többi országrész; a tanácsosok attól is tartanak, hogy János Zsigmond esetleg török segítséggel a tiszáninneni részek megszerzését is megkísérli Kassáig. Ezért tehát tiltakozni kell a portán a vár elfoglalása miatt, az egyik portai követ épen akkor Bécsben tartózkodott,¹ egyúttal pedig a kitörőfélben levő háborúra a szükséges előkészületeket haladéktalanul meg kell tenni.² Miksa király viszont Zsigmond Ágost lengyel király előtt is panaszt emelt a legutóbb történtek miatt,³ ki erre János Zsigmondot azonnal a sérelmek orvoslására kérte fel.⁴

János Zsigmond azonban a közelmúlt évek leverő tanulságainak hatása alatt minden diplomáciai küzdelmet meddőnek és feleslegesnek tartott, miért is a vitás kérdések megoldását most már a hadiszerecsére akarta bízni. A szeptember 22-én Kolozsvárt tartott országgyűlés ennek következtében általános hadfelkelést rendelt el, kimondván, hogy a nemesek és székelyek fejenként jobbagyaik tizenhatodrésszével ülnek fel, a szászok a köteles 1000 gyalogot kellően felszerelve, hadiszereikkel szőlítják táborba s ezenkívül még 2000 ember fenntartására hatezer forintot fizetnek.⁵

¹ Miksa 1564 szept. 10-iki levele Oláh Miklós esztergomi érsekhez. Eredetije Orsz. ltár. acta publ. fasc. 35. nr. 3.

² «Qua in re quantum damni et in ditione sua detrimenti M. S. V. patiatur, consideratu facile est, quando certum sit, eas partes Ultratibiscanas ex tredecim fere comitatibus constantes, plus facere, quam omnis ille ditio, quam nunc M. V. S. ultra Danubium ad Tibiscum usque possidet» etc. A tanácsosok 1564 szept. 18-iki véleményes javaslata. Egykori másolatban bécsi áll. ltár. Hungar.

³ Miksa levele 1564 szept. 23-ról. Fogalmazványa u. o.

⁴ A lengyel király válasza 1564 okt. 6. (Petricovia.) Eredetije u. o.

⁵ Erd. Orsz. Eml. II. 240 l.

A gyulafehérvári udvar abból a körülményből, hogy Zay és Balassa Szatmár visszafoglalására kísérletet sem tettek, sőt Kassára vonultak vissza, egész határozottsággal következtethetett a királyi sereg teljes készületlenségére. János Zsigmond tehát, midőn hírül vette, hogy időközben *Nagybánya* városa és erőssége is megadta magát Báthorynak néhány napi ostrom után,¹ szeptember végén maga is megindult *Hadad* felé, melyet azonnal ostrom alá fogott.² A várat Szennyesi Máté³ védelmezte kisebb német és magyar őrséggel; a falak azonban hatékonyabb ágyútűz felfogására már nem lévén alkalmasak, néhány nap múlva annyira megrongálódtak, hogy János Zsigmond a várat általános rohammal bevehetette.⁴ Hadad bukását rövid idő alatt nyomon követte *Valkó*,⁵ *Bátor*,⁶ *Szentmárton*,⁷ *Rozsály*,⁸ *Szinyér*, *Halmi*, *Eszeny*⁹ erősségeinek megvétele, úgy hogy október közepéig a tiszántúli vidék északi felében csupán Ecsed és Kisvárdra maradtak meg a királyi csapatok kezében.

Az itt felsorolt várak ostromában Erdély fejedelmét tekin-

¹ Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. Eredetiben bécsi áll. Itár-Hung. Egy. 1564 okt. 19-ről kelt tudósítás. Fogalmazványban u. o. *Szamosközy*: I. 13. *Bethlen*: V. tom. II. p. 40. *Verancsics*: Memoria. (Munkái. II. 108.) *Istvánfy*: XXII. p. 272.

² *Istvánfy* szerint (u. o.) a fejedelem először Váradra ment és innen indult Hadadra: nagyon valószínűtlen, hogy az erdélyi haderő ilyen indokatlan kitérővel kezdte meg hadműveleteit.

³ *Katona* (XXIV. p. 41), *Forgách* (p. 276) alapján kétkedik egy ilyen név létezésében; a család azonban Szatmár megyében több községben volt birtokos. V. ö. az 1549-iki dic. conscript. Orsz. Itár.

⁴ 1564 okt. 19-iki tudósítás. (Bécsi áll. Itár. Hung.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 40—41. *Borsos Sebestyén krón.* Erd. tört. adatok. I. 22. *Szamosközy*: I. 14. *Forgách*: Commentarii. p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273.

⁵ *Szamosközy*: I. 15.

⁶ Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (I. h.) *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Forgách*: Comment. p. 276. *Szamosközy*: I. 15.

⁷ Oláh Miklós decz. 16-iki levele. (I. h.) *Forgách*: Comment. p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Szamosközy*: I. 15.

⁸ Oláh Miklós többször id. levele. (U. o.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14.

⁹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14—15. *Verancsics*: Memoria. (Munkái: II. 108. l.)

télyes török haderő is támogatván, János Zsigmond a Báthory Miklós tulajdonában lévő *Ecsed* körülzárolását is megkísérelhetőnek tartotta. A vár inkább természeti fekvésénél fogva bírt jelentőséggel; bevétele rendszeres ostrommal alig volt lehetséges, mert a falakat a nagyterjedelmű lápok is védelmezték. Jellemző, hogy Báthory, ki ekkor egyik katonájának lakodalmát ünnepeltette, a mulatságot az ostrom megkezdésének hírére sem szakította félbe, hanem örszemeket és örcsapatokat állíttatván ki, tovább mulatott. János Zsigmond figyelmeztetésére azonban, hogy ellenállása esetén a vár körül elterülő birtokai végső pusztulásra jutnak, olyan egyezséget kötött a fejedelemmel, hogy a mennyiben a királyi csapatok 60 nap alatt meg nem segítik, a várat feladja.¹ Hasonló feltétellel menekült meg az ostrom alól *Kisváralda* is, melyet Várdai István eleinte védelmezni akart ugyan, Báthory István felszólítására azonban az ecsedi pontokat ő is elfogadta.² *Atya* és *Kovácsó* ostroma³ már nem okozott nehézséget; a két vár az ostrom megkezdése után rövid néhány nap alatt megadta magát a fejedelemnek, ki az utóbbi várat azonnal leromboltatta.⁴ János Zsigmond sikeres hadműveletei után megkísérelhetőnek vélte Kassa ostromát is, mely hadi vállalata tulajdonképeni célja volt; kísérlete nem volt kockázatos, mivel visszavonulási útját a kezében levő várak biztosították.

¹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 41. *Szamosközy*: I. 15. *Borsos Sebestyén* krón. Erd. tört. ad. I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 273. *Forgách*: p. 277.

² Id. tudósítás 1564 okt. 19-ről. (U. o.) *Szamosközy*: I. 14. *Bethlen*: V. tom. II. p. 41—42. *Forgách*: p. 276. *Istvánfy*: XXII. p. 273.

³ *Istvánfy* (XXII. p. 274) szerint a fejedelem Várda ostroma után Tokajba ment s innen indult a most említett két vár ostromára; ez lehetlenség, mert *Atya* és *Kovácsó* Várdától keletre fekszenek. A két vár bevétele valószínűleg külön ostromló csapatokkal történhetett, mert alig hihető, hogy a fejedelem először a közelebbi *Atyát* s azután *Kovácsót* foglalta volna el s innen indult volna vissza Tokajba. (A távolság légvonalban is több 100 km-nél.) *Bizarus* szerint (*Katonánál*: XXIV. 41—42) Ungvár ostromát is megkísérelték; ez bizonyára tévedés, mert egy hazai író sem említi.

⁴ Oláh Miklós 1564 decz. 16-iki levele. (Bécsi áll. ltár.) *Bethlen*: V. tom. II. p. 42. *Szamosközy*: I. 14. *Borsos Sebestyén*: I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 274. *Forgách*: Comment. p. 277. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 9. l.

A novemberben beállott szokatlan tartós esőzések miatt tervének megvalósítására sor sem kerülhetett,¹ úgy hogy e hónap végén² hadait részben Tokajnál szétbocsátva, visszatért Erdélybe azzal az eredménnyel, hogy az 1562. évet közvetlenül megelőző statusquo-t helyreállítván, joghatóságát az északkeleti felvidéken és a tiszántúli megyékben is túlsúlyra emelte.

A királyi udvart az erdélyi hadak váratlan győzelmes előnyomulása megdöbbsentette, mert hiszen Zay és Balassa korábbi jelentései szerint Erdély részéről támadás egyáltalában nem volt várható s ha várakozásuk ellenére azok mégis támadásra határoznák el magukat, a királyi sereget teljesen elegendőnek tartották annak elhárítására.³ Az udvar tehát János Zsigmond sikereit első sorban a hiányos és tájékozatlan vezérlés következményének tulajdonította, miért is a haditanács a veszendőbe ment részek visszafoglalása végett megindítandó új hadjárat vezetését *Schwendi Lázárra*⁴ bízta, melléje pedig Báthory Andrást és Zay Ferenczet rendelte, utóbbit élelmi és hadi főbiztosként.⁵ Az új császári vezér 1564 december hó utolsó napjaiban érkezett Eperjesre,⁶ hol Báthory Andrással, Zayval, Balassával és a többi alvezérekkel azonnal haditanácsot tartván, a közel jövő teendőire nézve igyekeztek megállapodásra jutni. E szerint mindenekelőtt kiviteli tilalom volna életbeléptetendő, hogy a hadsereg élelmiszerekben hiányt ne szenvedjen; azon várak tulajdonosai, kik János Zsigmond legutóbbi támadó hadjárata alkalmával feltételesen meg-

¹ *Istvánfy* úgy értesít, mintha már Kassáig haladt volna előre és azt ostromolni kezdte volna. Oláh Miklós decz. 16-iki levele (i. li.) azonban erről hallgat.

² «Hæc usque ad nonas Decembres acta». *Forgáchmál*: Commentarii p. 277.

³ «Nos tamen audientes adventum ipsius Stephani Báthory, illi obviare volentes cum eo pugnare, antequam ipsorum duorum copiae conjungerentur, licet illi satis impares, ut qui ultra tria millia hominum habebat, nos vero cum omnibus etiam rusticis vix mille ducentos», írta Zay és Balassa 1564 szept. 4-én. (Bécsi áll. ltár.)

⁴ V. ö. W. *Jankó*: Lazarus Freiherr v. Schwendi. Wien, 1861. 32—35. l. *Istvánfy*: XXII. p. 275. *Katona*: XXIV. p. 45.

⁵ *Thallóczy L.*: Zay Ferencz. 154—155. l.

⁶ *Istvánfy*: XXII. p. 275. W. *Jankó*: i. m. 44. l.

hódoltak, mint pl. Ecsed, Várda stb., felszólítandók, hogy haladéktalanul térjenek vissza a király iránt való hűségre, váraikat pedig lássák el a szükségeseikkel. A császári haditanács azon javaslata, hogy a hadjárat a legjelentékenyebb János Zsigmond-párti várak (Tokaj, Szatmár, Munkács, Huszt) visszavételével kezdődjék, a jelen pillanatokban kockázatosnak és veszedelmesnek látszik; ellenben gondolkodni lehet a Tiszán való átkelést biztosító Szentmárton erősségnek megszerzéséről. Szükségesnek látszik a magyar lovasságnak német lovassággal való pótlása és végül az Erdélyben esetleg lappangó elégedetlenség támogatásán kívül Tokaj kapitányának békés megnyerése is.¹

Jóllehet a császári haditanács Schwendi javaslatait általában megfontolásra méltóknak jelentette ki, a hivatalos felfogás mégis az volt, hogy a tavaszi időt a hadi műveletek kedvező lefolyásának biztosítása végett be kell várni. A kérdéses várak hiányos védelmi állapotáról érkező újabb értesülések mindamellett Schwendit és vezértársait a támadó hadjárat haladéktalan megindítására ösztönözték; a hírek szerint pl. Tokajban mindössze 600, Szentmártonban 200, Szatmár várában pedig 1000 fegyveres volt, úgy hogy egy váratlan támadás sikere kétségtelennek látszott.² Magára a támadás irányára nézve azonban eltértek a vélemények Schwendi vezértársai között; többen, pl. Balassa is, első sorban a Tályá, Szerencs és Tokaj által képezett várháromszög keleti pontját, Szerencset akarták megtámadni, tudván azt, hogy a vár felszerelése hiányos, sőt jelentékenyebb őrséggel is csak nemrégiben látta el a tokaji kapitány. Mások, köztük Báthory András, a támadó hadjáratot Tokaj ostromával akarták megkezdeni, azzal az indokolással, hogy a vár a Hegyalja déli részének tulajdonképeni kulcsa, sőt a tiszai kereskedelemnek is egyik fő biztosítója, míg Szerencs jelentősége ezzel szemben alárendelt; a jelenlegi kemény tél a várnak minden oldalról való körülfalozását is lehetővé teszi, mert a Tisza és a Bodrog jégén nehezebb ostromgyűk is állíthatók fel, melyek

¹ Kelt 1568 januárius 1-én. Tartalmilag ismerteti *W. Jankó*: i. m. 44 — 45. l.

² *Jankó*: i. m. 45. l.

tüzének Tokaj vára nem állhat ellen, olvadáskor, vagy magasabb vízálláskor ellenben csaknem lehetetlenség megvétele. Schwendi a térképek tanulmányozása után Báthory álláspontjára helyezkedett, minek következtében Tokaj megtámadása határozottá lett.¹

Tokaj megvételeét nem csupán taktikai szükség parancsolta, hanem gazdasági érdek is. *Hadászati* jelentősége már rég ismert volt, mit a birtokáért épen a XVI. század folyamán folytatott háborúk igazolnak;² nem kisebb azonban *gazdasági* jelentősége sem, mint azt a következő, ugyanezen időből való néhány adatunk is mutatja. A vár vidéke már a XVI. században is jelentékeny szőlőtermelés középpontja volt, mely a legjobbnak elismert bort szolgáltatta;³ a termelés czélja azonban nem pusztán a helyi szükséglet kielégítése, hanem a kivitel is, főleg Lengyelország felé. A tokaji *harminczad*, melyet épen az élénk borkereskedelemre való tekintettel, 1565-ben Schwendi újjászervezett,⁴ 1565 előtt évi 7000 frtot,⁵ 1565 (jún. 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 5439 frt 93¹/₂ dénárt jövedelmezett.⁶ A tokaji *rév* havi bevétele átlag 49 frt 51 denár, 54 drb kősó, 47 drb lamina ferri (vasbádogn),⁷ 1565 (június 21.)—1567 (márcz. 8.)-ig 1232 frt 47 dénár, 4076 drb kősó és 782 drb lamina ferri.⁸ A tokaji vár jelentékeny *uralalom* középpontja volt. Tartozékai 1565-ben Szent Márton adója czimén a következőképen adóztak: Tarján (16 frt), Nánás (31 frt 55 dén.), Hernádnémeti (11 frt), Prod (10 frt), Liszka (100 frt), Dob (29 frt), Keresztúr (36 frt), Zombor (26 frt), Tokaj (20 frt), Varjas (16 frt), Miske (8 frt), Tarczai (93 frt), Szegegyház (6 frt), Hadház (16 frt), Szoboszló

¹ *Istvánfy*: XXII. p. 275. *Katona*: XXIV. 47—48. l.

² V. ö. az előző évekre *Soós Elemér*: A tokaji vár története. Hadtörténelmi Közlemények. 1913. 67—76. l.

³ «Est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberri-mus reditus» etc. *Forgách*: 183. l.

⁴ *Forgách*: Commentarii. p. 373.

⁵ Miksa kir. instrucciója 1565 ápr. 24-ről. Másolata Podhraczkgyűjteményben. (M. Tud. Akadémia kéziratára. Ivrét. Tört. 55. sz.)

⁶ Summarius extractus etc. Fol. Lat. 1363. Vol. I. (M. Nemz. Múz. kéziratára.)

⁷ Fol. Lat. 1365. M. Nemz. Múz. kéziratára.

⁸ Fol. Lat. 1363. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

(4 frt), Vámosújfalú (21 frt 50 dén.), Vid (3 frt), Hugyaj (1 frt 51 dén.), Beken (1 frt 98 dén.), Vámospécs (7 frt), Bekecs (8 frt), Ladány (12 frt), Dorog (22 frt), Macs (3 frt), Bezzeg (3 frt), Megyaszó (4 frt). Összesen tehát 515 frt 54 dénár.¹ A vár és uradalma összes bruttó jövedelme a fentemlített húsz hónap alatt 47,286 frt 17 $\frac{1}{3}$ dénár,² mely a kiadások³ levonása után is jelentékeny összeg.⁴ A bevételek természetesen állandóan ingadoztak,⁵ de annyira mindig felmenték, hogy belőlük a szükséges kiadásokat fedezni lehetett.

Ilyen okok alapján megérthető a fejlett pénzügyi érzékkel bíró Schwendinek és Báthory Andrásnak Tokaj ostroma mellett határozó döntése. A királyi sereg mintegy 7000 főből állott, melyhez Perényi Gábor 400 lovasa, 800 gyalogosa és 4 ágyúja, Báthory Miklós 200 lovasa és 2 ágyúja járult.⁶ Schwendi januárius 31-én Poppendorf Ferenczet Kassáról a tüzérséggel és egyéb műszaki csapatokkal Gönczre küldötte, hová Schwendi a derékhaddal februárius 1-én szintén megérkezett. Febr. 3-án az egész tábor megindult Tokaj felé; másnap (4-én) Schwendi könnyű magyar és német lovasságot küldött előre felderítő szolgálatra és a Tokajtól körülbelül 5 kilométernyire fekvő Keresztúr megszállására, melyet a haditerv szerint a bevezető hadműveletek kiinduló pontjául szemeltek ki. A tokaji őrség, mely Schwendi közeledéséről biztos értesüléseket szerzett, Keresztúr elfoglalását meg akarta ugyan akadályozni, sőt e végből a város felgyújtását is megkísérelte, de a túlnyomó számú előhad gyors visszavonulásra készítette őket. A királyi sereg még aznap éjjel, a gyengén megerősített város megszállása után, a Bodrog mentén védő-

¹ Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

² Fol. Lat. 1363. Vol. I. M. Nemz. Múz. kéziratára.

³ 1571 febr. 3—1572 febr. 3-ig az összes kiadások 16,986 frt 67 $\frac{1}{2}$ dénár. (Fol. Lat. 1363. Vol. II. U. o.)

⁴ *Acsády I.* szerint (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában. 32. l.) egy akkori (1547—64.) magyar frt értéke ma 2 frt 53 $\frac{1}{2}$ o. é. krajczárnak felel meg.

⁵ 1572-ben 14,136 frt 48 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. III.), 1591-ben 14,005 frt 73 $\frac{1}{2}$ dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. IV.), 1592-ben 18,047 frt 50 dén. (Fol. Lat. 1363. Vol. VI.)

⁶ *Forgách*: Comment. p. 281—82.

sánczokat emelt és mindjárt másnap (febr. 5.) a vár tornyait és egyéb védőműveit is kezdték törni; ugyanaz nap a Bodrog partján fekvő kis dombon két földhányást készítvén, arra négy ostromágyút helyeztek; ilyen munkálatokkal telt el a következő nap is (febr. 6.).

Tokaj 1565-ben.

Februárius 7-én a Tisza és Bodrog folyók közt már jóval közelebb a várhoz újabb sánczot sikerült emelniök; valamennyiből egész napon át tartó heves ágyútűz indult meg, a mi annyira megrongálta a falakat, hogy általános ostromra lehetett volna gondolni, ha az erős havazás és a kemény szél Schwendi hadait abban meg nem akadályozta volna. Az ágyútűz azonban megszakítás nélkül folyt febr. 9. és 10-én is és pedig a vár minden falrésze ellen,¹ úgy hogy Schwendi a sok helyt leomlott erő-

¹ A felállást l. Istvánfynál. V. ö. Soós vázlatával: Hadtört. Közl. 1913. 77. l.; u. o. az ostrom: 75—79. l.

ditvények láttára az általános rohamot egyáltalán nem tarthatta kockázatosnak. A királyi csapatok támadását a vár védői jelentékeny veszteséggel visszaverték; Némethy mindamellett belátta a további küzdelem eredménytelenségét, s azért még aznap délután fegyverszünetet kéretett Schwenditől, hogy a megadás feltételeiről gondolkodhassék. Schwendi azonban, mivel a tokaji kapitány sem általánosságban a feltételekről, sem a fegyverszünet időtartamáról nem tett említést, mindössze egy órai, utóbb pedig napnyugtáig terjedő időt engedélyezett. A kitűzött határidő elteltével a várbeliek részéről követ nem mutatkozván, Schwendi újból általános rohamot rendelt el, mely annyiban eredménnyel is járt, hogy a külső várat elfoglalták. A roham alkalmával Némethy is elesett, a mi a vár sorsát is eldöntötte. Az egész éjen át tartó ágyútűz a belső vár főerősségét képező tornyon is jelentékeny pusztítást okozott, úgy hogy februárius 11-én az ostromlottak újból tárgyalásokba bocsátkoztak Schwendivel, jelentvén egyúttal a parancsnok halálát is. Schwendi szabad elmenetel feltétele mellett elfogadta az őrség békeajánlatait, de megengedte nekik azt is, hogy Némethy holttestét magukkal vihessék. A nagyrészt megsebesült és 350 főre leolvadt vitéz őrség, mely hittel kötelezte magát arra, hogy a király ellen fegyvert nem fog, még aznap elhagyta a várat.¹

Tokaj bukása elsősorban a halogató erdélyi védelmi politika következménye volt. Jellemző, hogy az erdélyi rendek úgyszólván csak a Schwenditől tervezett hadjárat kitérősekor, 1565 januárius 22-én tartottak országgyűlést, melyen az általános hadfelkelést újból szervezték s jelentékeny hadiköltséget szavaztak meg a fejedelemnek.² A késedelem okát abban kell keresnünk, hogy a gyulafehérvári udvar idáig, érthetetlen módon, a békés meg-

¹ *Bethlen*: V. tom. II. p. 44—45. *Szamosközy*: I. 15—16. *Forgách*: Comm. p. 281—82. *Borsos Sebestyén*: Mikónál I. 22. *Verancsics*: Memoria. (Munkái. II. 109.) *Istvánfy*: XXII. p. 276—77. *Gyulafi Lestár* tört. maradv. Tört. Tár. 1893. 117. *Sepsi Laczkó Máté*: Mikónál. III. 19. Sárospataki magy. krón. M. Tört. Tár. IV. 51. *Bizarus*: De bello Pannonico. (*Schwandtner*: SS. III. 17—18.) Az ostrom leírását *Sambucus* után adtuk. (Schardius rediv. IV. 23—25. és Katonánál: XXIV. 49—54.) *Jankó*: i. m. 46.

² Erd. Orsz. Eml. II. 241—42. l.

egyezés diplomáciai úton való létrejöttén munkált, abból indulván ki, hogy az 1564. évi őszi hadjárat tulajdonképeni célja nem új foglalás, hanem a Balassa elpártolásával ideiglenesen a magyar király joghatósága alá jutott részek visszaszerzése volt. János Zsigmond e végből úgy a portát, mint Zsigmond Ágost lengyel király közvetítésével a bécsi udvart is megkereste, de eredménytelenül,¹ mert az udvar ekkor már elhatározta, hogy az őszi hadjáratban elveszett, politikailag és gazdaságilag egyaránt nagyértékű földterület visszafoglalására kísérletet fog tenni.

Tokaj ostromának lefolyása a János Zsigmond-párti haderő csekély ellenálló képességéről tett tanuságot. A vár az erdélyi ditio nyugati részeinek egyedüli jelentékeny erőssége volt; Schwendi tehát a vár őrségének csekély számából jogosan következtethetett az ellenpárt teljes készületlenségére és ennek következtében számíthatott arra is, hogy a kisebb jelentőségű várakat gyors támadással rövid idő alatt megveheti. Tokaj elfoglalása után tehát Balassa Menyhértet négy ágyúval és válogatott sereggel *Szerencs* ellen küldte, melynek őrsege azonban, megtudván Némethy halálát és Tokaj bukását, negyednapra megadta magát.² A királyi sereg ezután a Tiszán átkelvén, Rakamaznál táborba szállott, onnan pedig *Szentmárton* elfoglalása után,³ melyet talán csak egy kisebb különítmény kényszerített meghódításra, valamint *Bátort*⁴ is megszerezvén, *Szatmár* ellen indult. A várat Báthory István csapatai tartották megszállva; a váradi kapitány azonban kellő értesülések alapján tudatában volt annak, hogy a túlnyomó erővel szemben sikeres védelemre nem számíthat, miért is János Zsigmond utasítására az erősséget felgyujtván és földig lerombolván, seregével Váradra vonult vissza.⁵ Schwendi az elpusztult erődöt kedvező helyzete miatt

¹ Erd. Orsz. Eml. II. 243. l.

² *Bethlen*: V. tom. II. p. 45. *Szamosközy*: I. 16. *Verancsics*: II. 109. *Forgách*: 282—83. *Sepsi Laczkó*: Mikónál. III. 19. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Bizarus*: Schwandtnernél. III. 18. 19. *Ulloa*: 10. l. *Ortelius*: 127. l.

³ *Verancsics*: II. 109. l.

⁴ *Sepsi Laczkó*: Mikónál. III. 19. *Türkische u. ungarische Chronica*. Nürnberg, 1663. 307. *Ortelius*: 128. l.

⁵ *Bethlen*: V. tom. II. p. 46. *Verancsics*: II. 109. *Sepsi Laczkó*: u. o.

azonnal művárrá alakította át. A királyi haderő most már közelebb nyomulhatott az erdélyi határhoz. Schwendi először is a Szatmártól délre eső *Erdőd* megszerzésére határozta el magát, melynek birtokosa ekkor Báthory György, András testvére volt; ostromra tulajdonképen sor sem került, mivel Báthory György, hogy legalább többi birtokait megtarthassa, azonnal alkudozni kezdett a királyi vezérrel, ki Báthory Andrással egyetértve azzal a feltétellel lépett vele egyezsége, hogy azonnal átadja Erdőd, valamint a szintén birtokában levő *Cseh*¹ és *Kővár*² várakat összes felszerelésükkel és ingóságukkal, a mi meg is történt.³ Schwendi az erdödi táborból Balassát küldte *Nagybánya* elfoglalására, melynek polgársága Balassa jövetelének hírére önként meghódolt.⁴ Schwendinek alig egy hónapig tartó támadó hadjárata következtében tehát nemcsak a mult évi hadműveletek összes eredménye ment veszendőbe, hanem a tulajdonképeni Erdély is abban a komoly veszedelemben forgott, hogy az ellenséges haderő oda bevonul.

János Zsigmond és Erdély most ugyanolyan válságos helyzetben volt, mint a hadadi vereség idejében; a fejedelem tehát, mint akkor, a jelen alkalommal is csak a gyors békekötésben látott módot legalább Erdély megmentésére s ezért márczius 7-én kelt meghatalmazásában Báthory Istvánt és Nisowsky Szaniszlót a Schwendivel és Báthory Andrással kötendő békére vonatkozólag részletes utasításokkal látta el.⁵ A tárgyalások Szatmárt azonnal megkezdődtek, melyek eredményeként a területi elhelyezkedést illetőleg 1565 márczius 13-án a következő egyezség

Borsos Sebestyén: Mikónál. I. 22. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Szamosközy*: I. 16. *Bízarus*: Schwandtnernél. III. 18—19. *Ortelius*: 127. 1.

¹ *Verancsics*: u. o. *Istvánfy*: XXII. p. 277. *Borsos Sebestyén*: Mikónál. I. 23. Az Erd. Orsz. Eml. II. 244. hibásan Csejtét ír.

² *Borsos Sebestyén*: u. o. *Sepsi Laczkó*: u. o. *Verancsics*: II. 109.

³ A fentiekén kívül *Sambucus*: Schardius redivivus. IV. 25. *Katona*: XXIV. 56—57.

⁴ *Szamosközy*: I. 17. *Verancsics*: II. 109. *Istvánfy*: XXII. p. 278. *Sepsi Laczkó*: u. o.

⁵ Erd. Orsz. Eml. II. 244—45. Ebből azonban a *Bethlennél* (V. tom. II. p. 46—48.) olvasható utasítás sok tekintetben különbözik; ez utóbbi a titkos utasítás volt. V. ö. dolgozatommal. Századok. 1913. 179. 1.

létesült közöttük: János Zsigmond és törvényes fiutódai megtartják Erdélyt, de a magyarországi részeket Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével átengedi a magyar királynak; halála után azonban ezek a részek is visszaszállnak a magyar koronára. Tokaj, Szerencs és egyéb elfoglalt várak és területek a magyar király joghatósága alá tartozzanak; köteles Munkács és Huszt várakat összes tartozékaikkal átadni és a hadifegyvereket szabadon bocsátani. János Zsigmond halála esetén Erdély Miksát vagy utódait illeti, ha ellenben leányai születnének, a királyróluk méltányosan gondoskodik. A most kötött békepontokat az erdélyi rendek is elfogadják s egyúttal hűségesküt tesznek a magyar király iránt az összes kapitányokkal és várparancsnokokkal együtt.¹

A fejedelem válságos helyzetére mutat, hogy ezen pontokhoz haladéktalanul hozzájárult, jóllehet bennök eddigi törekvéseit és jogosultaknak tartott igényeit teljesen feláldozta. A ratificatio végrehajtásával megbizott Báthory Istvánnak adott követi utasításában (márczius 24.) kísérletet tett ugyan arra, hogy a királyt a tiszántúli részek átengedésére bírja, de végeredményben Munkács és Huszt, azonfelül Bereg-, Ugocea- és Máramaros-megyék fejeiben kész lett volna csupán Nagybánya, Középszolnok- és Krasznamegyék birtokával is megelégedni.² Báthory április végén³ érkezett Bécsbe, hol azonnal bemutatta a vezérekkel kötött békepontokat, melyeket a magyar tanácsosok lényegtelen változtatásokkal elfogadhatóknak tartottak,⁴ de egyúttal előterjesztette a János Zsigmondtól márczius 24-én kiállított utasításban foglalt azon kívánságokat is, melyek a márczius 13-i szatmári bekekötés tartalmával a magyarországi részek átengedését illetőleg ellentétben állottak. Miksa álláspontja

¹ *Articuli pacis*. Egykorú másolatban Orsz. Itár. Acta publ. fasc. 41. Nr. 32. Tartalmát más példány után ismerteti az Erd. Orsz. Eml. II. 245. *Istvánfy*: XXII. p. 278. Verancsics: II. 298—99.

² 1565 márcz. 24-ről. Tört. Lapok. 1876. 457—58. *Bethlen* közlése (V. tom. II. p. 52—57) a titkos pontokra szorítkozik. Századok. 1913. 180. l.

³ *Forgách*: Comment. p. 285.

⁴ A tanácsosok véleménye. 1565 május 5-ről. Tört. Lapok. 1876. 488—90. l.

ezekkel szemben visszautasító volt; a szatmári békét az eddig vitás kérdések kielégítő és méltányos megoldásának találta és így azokon minden változtatást indokolatlannak és szükségtelennek látott.¹

János Zsigmondnak az 1565 januárius 22-i kolozsvári országgyűlés után Konstantinápolyba küldött követei időközben tájékoztatták Szulejman szultánt az Erdélyt ért jelentékeny veszteségekről s a portát közvetlen beavatkozásra bírták. A szultán felfogása szerint Erdély vilajete felséges személye által ajánlékozottatván a király fiának, ő is a császári zászlóval megadómanyzott szolgálói közé tartozik, a birtokában levő tartomány ennek következtében épen úgy áll pártfogása alatt, mint Istentől örözt birodalmának egyéb része.² Követeli tehát a magyar királytól, hogy foglalásait azonnal adja vissza, mert egyébként az I. Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti és nem késik pártfogoltját, János Zsigmondot fegyveres haderővel támogatni.³ A porta határozott állásfoglalása természetesen a fejlődelmet is előbbi előterjesztései teljes megmástitására készítette, a mi viszont a bécsi udvarban keltett nagy ellenszenvet, annál is inkább, mert utóbb a tárgyalások végleges eredménytelenségére vezetett. Sőt a türelmét vesztett udvar a nemzetközi jog súlyos megsértésével Báthory fogságba vetésétől sem riadt vissza, a váradi kapitányt gyanusítván elsősorban a diplomatai alkudozások mesterségesen előidézett megrekesztésével.⁴ Így indult meg 1565 májusában a török haderő tényleges közreműködésével a várháborúk újabb szaka, mely változó szerencsével 1567-ig tartott.

Dr. LUKINICH IMRE.

¹ Miksa válasza 1565 máj. 6-ról. Tört. Lapok, 1876. 499—502.

² A szultán levele ebből az időből Miksához. *Thury I.*: Török történetírók. II. 401. l.

³ Erd. Orsz. Eml. II. 246. l.

⁴ L. ezekre és a későbbi tárgyalásokra id. dolgozatomat. Századok. 1913. 182. s köv. ll.